TYUTOR FAOLIYATINING TALABALAR SHAXSIY VA KASBIY RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI

Muminova Ozoda Boxodirovna
Toshkent Davlat Texnika Universitetida tyutor

Annotatsiya: *Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida tyutorlik faoliyatining mazmun-mohiyati, talabalarning ta’lim jarayoniga moslashuvi, shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Tyutor talaba va oliy ta’lim muassasasi o‘rtasidagi samarali muloqotni ta’minlovchi, talabalarning muammolarini o‘rganish, ularni ta’lim va tarbiya jarayoniga faol jalb etish, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda individual rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashga ko‘maklashuvchi muhim subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Maqolada tyutor faoliyatining talabalar motivatsiyasi, jamoaga moslashuvi, muloqot madaniyati, mustaqil fikrlashi, mas’uliyati, liderlik qobiliyatlari va kasbiy yo‘nalishining shakllanishiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, tyutorning talabalar bilan individual va guruhiy ishlashi, psixologik-pedagogik profilaktika olib borishi, ijtimoiy muammolarni aniqlashi va zarur hollarda tegishli mutaxassislar bilan hamkorlik qilishi muhimligi asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *tyutor, talaba, oliy ta’lim, ta’lim-tarbiya, mentorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, moslashuv, kasbiy rivojlanish, individual yondashuv, talabalar jamoasi, muloqot, liderlik.*

Kirish

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida ta’lim sifatini oshirish bilan bir qatorda talabaning shaxs sifatida rivojlanishini ta’minlash, uning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli moslashishiga ko‘maklashish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Oliy ta’limga qadam qo‘ygan yosh talaba maktab yoki kollej muhitidan farqli ravishda ancha katta mustaqillik va mas’uliyatga duch keladi. Dars jadvalini to‘g‘ri tashkil etish, mustaqil ta’lim olish, professor-o‘qituvchilar bilan akademik muloqot qilish, guruhdoshlar bilan munosabat o‘rnatish, kelajakdagi kasbiy faoliyatini rejalashtirish kabi jarayonlar talabaning shaxsiy imkoniyatlariga yuqori talab qo‘yadi. Shu sababli talabaning universitetdagi faoliyatini faqat auditoriya mashg‘ulotlari bilan cheklab qo‘ymasdan, uning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlash zarur.

Tyutorlik faoliyati ana shunday ehtiyojdan kelib chiqadigan muhim pedagogik va ijtimoiy yo‘nalishlardan biridir. Tyutor talabaning o‘rniga qaror qabul qiluvchi yoki uning barcha muammolarini hal qilib beruvchi shaxs emas. Uning asosiy vazifalaridan biri talabaga mavjud imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanish, muammolarni mustaqil hal qilish, ta’lim jarayonida faol bo‘lish va shaxsiy rivojlanish yo‘lini belgilashda ko‘maklashishdan iborat. Shu jihatdan tyutor faoliyatini talabaning mustaqilligini cheklovchi emas, balki uni rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Talabalik davri inson hayotidagi muhim rivojlanish bosqichlaridan biridir. Bu davrda yosh shaxs o‘zining kasbiy qiziqishlarini aniqlaydi, dunyoqarashini kengaytiradi, mustaqil

qarorlar qabul qilishga o‘rganadi va jamiyatdagi o‘rnini izlaydi. Ayrim talabalar yangi muhitga tez moslashsa, boshqalarida ijtimoiy tortinchoqlik, o‘ziga ishonchsizlik yoki akademik qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Ayniqsa, oliy ta’limning dastlabki bosqichida talabaning o‘z guruhiga, fakultetiga va universitet muhitiga moslashuvi muhim ahamiyatga ega. Tyutor ushbu jarayonda talabaning ehtiyojlarini aniqlash, uni guruh faoliyatiga jalb qilish va ijtimoiy aloqalarini rivojlantirish orqali muhim yordam ko‘rsatishi mumkin.

Tyutorning talaba bilan ishlashida individual yondashuv asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Har bir talabaning oilaviy sharoiti, qiziqishi, xarakteri, o‘zlashtirish darajasi, muloqot uslubi va kelajakdagi maqsadlari turlicha. Bir talabaga akademik rejalashtirish bo‘yicha yordam kerak bo‘lsa, boshqasiga jamoaga moslashish yoki kasbiy yo‘nalishini aniqlashda maslahat zarur bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tyutor barcha talabalarni bir xil mezon asosida baholamasdan, ularning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishi kerak.

Tyutor faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biri talabalarni ta’lim jarayoniga moslashtirishdir. Talaba oliy ta’limga kirgach, maktabdagidan farqli ravishda o‘z vaqtini mustaqil rejalashtirishga majbur bo‘ladi. Mustaqil ta’lim, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarish, nazorat va imtihonlarga tayyorgarlik ko‘rish, elektron ta’lim resurslaridan foydalanish kabi ko‘nikmalar dastlab qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Tyutor talabalarga vaqtni boshqarish, ustuvor vazifalarni belgilash va ta’lim jarayonini rejalashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berishi mumkin.

Talabaning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirishda ham tyutorning o‘rni katta. Ba’zan talaba o‘z yo‘nalishini nima sababdan tanlaganini anglashda qiynaladi yoki o‘qishning amaliy ahamiyatini ko‘rmay qoladi. Bunday vaziyatda tyutor talabaning kasbiy qiziqishlarini aniqlash, uning kelajakdagi maqsadlari bilan bugungi ta’lim faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish orqali motivatsiyani kuchaytirishi mumkin. Talaba o‘zi o‘rganayotgan bilimlarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida qanday qo‘llanishini tushungan sari ta’limga bo‘lgan qiziqishi ham ortadi.

Tyutorlik faoliyatida muloqot madaniyati alohida ahamiyatga ega. Tyutor talaba bilan buyruqbozlik asosida emas, hamkorlikka asoslangan munosabatni shakllantirishi lozim. Talabani tinglash, uning fikrini hurmat qilish, muammosini bo‘lmasdan eshitish va unga tayyor hukm bermaslik samarali muloqotning muhim shartlaridir. Ayniqsa, talaba o‘z muammosini ochiq aytishga qiynalayotgan holatlarda ishonchli va samimiy munosabat katta ahamiyat kasb etadi.

Tyutorning faoliyati psixologik xizmat bilan ham uzviy bog‘liq. Tyutor psixolog o‘rnini egallamaydi, biroq talabaning xulq-atvori yoki emotsional holatidagi sezilarli o‘zgarishlarni birinchi bo‘lib payqashi mumkin. Masalan, talabaning mashg‘ulotlarga muntazam kelmasligi, guruhdan chetlashishi, o‘qishga qiziqishining keskin pasayishi, doimiy xavotir yoki jiddiy ijtimoiy muammolarga duch kelishi kuzatilsa, tyutor vaziyatni e’tiborsiz qoldirmasligi kerak. Zarur hollarda talaba bilan suhbatlashish va tegishli mutaxassis, jumladan psixolog bilan hamkorlik qilish maqsadga muvofiq.

Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish ham tyutorlik faoliyatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Talaba faqat darsga qatnashadigan shaxs emas, balki oliy ta’lim

muassasasining ijtimoiy hayotida faol ishtirok etuvchi yosh fuqaro sifatida shakllanishi kerak. Turli ilmiy konferensiyalar, sport musobaqalari, madaniy tadbirlar, volontyorlik loyihalari, ijodiy tanlovlar va jamoaviy tashabbuslarda ishtirok etish talabaning kommunikativ, tashkilotchilik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tyutor bunday imkoniyatlar haqida talabalarni xabardor qilib, ularni qiziqishlariga mos faoliyatga yo‘naltirishi mumkin.

Tyutorning talabalar bilan ishlashida jamoaviy muhitni shakllantirish ham muhim. Guruhdagi sog‘lom psixologik iqlim talabalarning o‘zini xavfsiz va erkin his qilishiga yordam beradi. Agar guruhda kamsitish, masxara qilish, guruhdan chetlashtirish yoki doimiy nizolar mavjud bo‘lsa, bu holat ta’lim samaradorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Tyutor jamoada o‘zaro hurmat, hamkorlik va mas’uliyat tamoyillarini rivojlantirishga qaratilgan suhbatlar va jamoaviy mashg‘ulotlarni tashkil etishi mumkin.

Talabalar o‘rtasidagi nizolarni boshqarishda ham tyutorning vositachilik roli muhim. Nizo yuzaga kelganda faqat bir tomonning fikrini eshitish yoki aybdorni izlash muammoni hal qilmaydi. Vaziyatga imkon qadar xolis yondashish, tomonlarning fikrini tinglash, muammoning sababini aniqlash va kelishuvga erishishga yordam berish zarur. Tyutor talabalarga konfliktni shaxsiy adovatga aylantirmasdan, muammoni muloqot orqali hal qilish ko‘nikmasini shakllantirishda ko‘maklashadi.

Kasbiy rivojlanish talaba hayotining yana bir muhim yo‘nalishidir. Oliy ta’lim muassasasida olingan nazariy bilimlar kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun asos bo‘lsa-da, zamonaviy mehnat bozorida faqat diplomning o‘zi yetarli emas. Talaba o‘z kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishi, amaliy ko‘nikmalarni egallashi, kommunikativ qobiliyatlarini oshirishi va o‘z ustida muntazam ishlashi kerak. Tyutor talabaning kasbiy maqsadlarini aniqlash, qo‘shimcha kurslar, ilmiy loyihalar, amaliyotlar va kasbiy tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatlarini izlashda yo‘naltiruvchi bo‘lishi mumkin.

Tyutor faoliyatining samaradorligi talabaning mustaqilligini rivojlantirish bilan belgilanadi. Agar tyutor har bir masalada talaba uchun qaror qabul qilsa, talaba mustaqil fikrlash va muammoni hal qilish ko‘nikmasini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Shuning uchun tyutorning vazifasi muammoni talabaning o‘rniga hal qilish emas, balki unga muammoni tahlil qilish, imkoniyatlarni ko‘rish va mustaqil qaror qabul qilish uchun sharoit yaratishdir.

Talabalarda liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish ham tyutorlik faoliyatining istiqbolli yo‘nalishlaridan hisoblanadi. Har bir talaba lider bo‘lishi shart emas, ammo har bir yosh o‘z tashabbusini ilgari surish, jamoa bilan ishlash, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish va o‘z fikrini asoslab bera olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak. Tyutor guruhdagi faol talabalarni aniqlab, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashi, boshqalarga ham o‘z imkoniyatlarini namoyon etish uchun teng sharoit yaratishi lozim.

Talabalarning ijtimoiy muammolarini o‘rganish ham tyutor faoliyatining muhim jihatlaridan biridir. Ba’zi talabalar turar joy, moddiy qiyinchilik, oilaviy vaziyat, sog‘liq bilan bog‘liq bo‘lmagan ijtimoiy muammolar yoki ta’lim jarayoniga moslashishdagi qiyinchiliklar sababli o‘qishda muammoga duch kelishi mumkin. Tyutor bunday vaziyatlarni aniqlagan holda mavjud institutsional yordam imkoniyatlari haqida ma’lumot berishi va tegishli xizmatlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi mumkin.

Tyutorning talabalar bilan ishlashida muntazam kuzatuv va tahlil ham muhim. Talabaning o‘qishdagi faolligi, jamoaga moslashuvi, ijtimoiy tadbirlardagi ishtiroki va individual rivojlanishidagi o‘zgarishlar muntazam tahlil qilinsa, muammolarni erta bosqichda aniqlash imkoniyati oshadi. Bunda kuzatuv jazolash yoki nazorat qilish vositasiga aylanmasligi kerak. Uning asosiy maqsadi talabaga o‘z vaqtida yordam ko‘rsatish va rivojlanishiga ko‘maklashishdan iborat bo‘lishi lozim.

Tyutor faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham samaradorlikni oshiradi. Talabalar bilan tezkor aloqa qilish, muhim ma’lumotlarni yetkazish, tadbirlar haqida xabardor qilish, so‘rovnomalar o‘tkazish va individual maslahatlarni tashkil etishda raqamli vositalardan foydalanish mumkin. Biroq raqamli muloqot real insoniy muloqotning o‘rnini to‘liq bosmasligi kerak. Ayniqsa, shaxsiy yoki psixologik muammolarni muhokama qilishda bevosita va ishonchli muloqotga ehtiyoj mavjud.

Tyutorlik faoliyatida talabaning huquq va manfaatlarini hurmat qilish tamoyili asosiy o‘rin tutadi. Talaba o‘z fikrini bildirish, savol berish, yordam so‘rash va ta’lim jarayonidagi muammolarini ochiq aytish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Tyutor talaba bilan muloqotda uning shaxsiy qadr-qimmatini saqlashi, kamsituvchi yoki haqoratli munosabatga yo‘l qo‘ymasligi zarur. Ishonchli munosabat shakllangan muhitda talaba o‘z muammolarini yashirmasdan aytishga moyil bo‘ladi.

Tyutorning pedagogik kompetensiyasi ham uning faoliyati samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tyutor nafaqat tashkiliy masalalarni bilishi, balki yosh psixologiyasi, muloqot, konfliktologiya, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy ta’lim metodlari bo‘yicha ham yetarli bilimga ega bo‘lishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, tyutor o‘z faoliyatini muntazam tahlil qilib, yangi usullarni o‘rganib borishi kerak.

Talabalarni qo‘llab-quvvatlashda “muammo paydo bo‘lgandan keyin yordam berish” tamoyilidan ko‘ra, “muammoning oldini olish” tamoyili samaraliroqdir. Masalan, yangi o‘quv yilining dastlabki davrida moslashuv bo‘yicha suhbatlar, vaqtni boshqarish bo‘yicha seminarlar, muloqot treninglari va kasbiy maqsadlarni belgilashga qaratilgan mashg‘ulotlar tashkil etilishi mumkin. Bunday faoliyatlar talabalarda o‘qish va universitet muhitiga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishiga yordam beradi.

Tyutor faoliyatining natijadorligini baholashda faqat o‘tkazilgan tadbirlar soniga e’tibor qaratish yetarli emas. Muhimi, ushbu faoliyat talabalar hayotida qanday o‘zgarishlar yuzaga keltirganidir. Talabaning ta’limga motivatsiyasi oshdimi, guruhdagi munosabatlari yaxshilandimi, o‘z muammolarini mustaqil hal qilish qobiliyati rivojlandimi, ijtimoiy faolligi kuchaydimi, kasbiy maqsadlari aniqroq bo‘ldimi — ana shu mezonlar tyutorlik faoliyatining haqiqiy samaradorligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tyutorning psixolog, dekanat, kafedra, professor-o‘qituvchilar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorligi katta ahamiyatga ega. Talabaning ayrim muammolari birgina tyutor tomonidan hal qilinmasligi mumkin. Bunday holatlarda tegishli mutaxassisga yo‘naltirish va hamkorlikda ishlash professional yondashuv hisoblanadi. Ayniqsa, kuchli psixologik zo‘riqish, jiddiy ijtimoiy muammolar yoki boshqa maxsus yordam talab qiladigan

vaziyatlarda masalani o‘z vakolati doirasidan tashqarida mustaqil hal qilishga urinish to‘g‘ri emas.

Tyutorlik faoliyatining yana bir muhim jihati — talabaning universitet hayotiga tegishlilik hissini shakllantirishdir. Talaba o‘zini oliy ta’lim muassasasining oddiy “tinglovchisi” emas, balki uning rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi faol a’zo sifatida his qilishi kerak. Buning uchun talabalar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularning takliflarini tinglash, jamoaviy loyihalarga jalb etish va ijtimoiy mas’uliyatini oshirish muhimdir.

Umuman olganda, tyutorlik faoliyati zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabaning ta’lim, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhim mexanizm sifatida qaralishi mumkin. Tyutor talabaning barcha muammolarini hal qiluvchi shaxs emas, balki uning imkoniyatlarini ko‘rishga, mavjud resurslardan foydalanishga, muammolarni mustaqil hal qilishga va rivojlanish yo‘lini belgilashga yordam beruvchi hamroh va yo‘naltiruvchidir. Shu jihatdan tyutor faoliyatining mazmuni nazoratdan ko‘ra qo‘llab-quvvatlash, buyruqdan ko‘ra hamkorlik va tayyor yechim berishdan ko‘ra mustaqil fikrlashga yo‘naltirish tamoyillariga asoslanishi kerak.

Xulosa

Tyutor faoliyati talabalarning oliy ta’lim muhitiga moslashuvi, ta’lim motivatsiyasining shakllanishi, ijtimoiy faolligi, muloqot madaniyati, kasbiy rivojlanishi va shaxsiy kompetensiyalarining takomillashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali tyutor talabaning muammolarini faqat aniqlabgina qolmay, uning kuchli tomonlari va imkoniyatlarini ham ko‘ra oladi. Individual yondashuv, ishonchli muloqot, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash, jamoaviy faoliyat, kasbiy yo‘naltirish va mutaxassislararo hamkorlik tyutorlik faoliyatining asosiy samaradorlik omillari hisoblanadi. Talabaga tayyor javob berishdan ko‘ra, uning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish ustuvor vazifa bo‘lishi kerak. Shundagina tyutorlik faoliyati nafaqat ta’lim jarayonini tartibga soluvchi, balki kelajakdagi yetuk, mas’uliyatli va ijtimoiy faol mutaxassisni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik mexanizmga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.
2. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent.
4. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat. – Toshkent.
5. Pedagogika: oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. – Toshkent.
6. Oliy ta’lim pedagogikasi bo‘yicha o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar.
7. Yoshlar bilan ishlash va ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga oid metodik materiallar.
8. O‘zbekiston Respublikasining oliy ta’lim va yoshlar siyosatiga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlari.

9. Zamonaviy ta’limda mentorlik va tyutorlik faoliyatini tashkil etishga oid ilmiy-uslubiy manbalar.